

Papierowski, Andrzej Jerzy / Kowalski, Wiesław Józef

Z historii Towarzystwa Naukowego w Płocku. Zapomniany Oddział

Notatki Płockie 42/4-173, 3-8

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z HISTORII TOWARZYSTWA NAUKOWEGO W PŁOCKU. ZAPOMNIANY ODDZIAŁ

Podczas kwerendy materiałów prowadzonej do jednej z prac w Dziale Rękopisów Biblioteki im. Zielińskich TNP w Płocku, przypadkowo natknęliśmy się na nieznane dotąd dokumenty, potwierdzające istnienie Oddziałów Towarzystwa Naukowego Płockiego w Rypinie i Sierpcu. Stosowne materiały zawarte są w teźce pt. *Dział kulturalno-oświatowy. A. przedwojenny*, której wartość z obiektywnych i niezależnych przyczyn, nie została jeszcze skatalogowana. Oddziały te były powołane do istnienia niebawem po reaktywowaniu 28 grudnia 1906 roku Towarzystwa Naukowego w Płocku¹. Obydwu Oddziałom były podporządkowane instytucje kulturalno-oświatowe tzw. Domy Ludowe, których zadaniem było propagowanie czytelnictwa, organizowanie imprez kulturalnych, odczytów, a nawet urządzenie majówek. Do chwili obecnej nic jednak nie wiadomo o istnieniu i działalności tych instytucji, co jest niezrozumiałe.

Pierwszy prezes Towarzystwa Naukowego dr Aleksander Maciesza, który pozostawił po sobie znaczny dorobek naukowy i który w omawianej problematyce odegrał rolę kluczową, ani słowa nie poświęcił wspomnianym placówkom. Podobnie nie uczyniła tego w swojej pracy poświęconej Towarzystwu Naukowemu Płockiemu niezmiernie wobec niego zasłużona Halina Rutska², dla której kwestie te, z pewnością były znane. Potwierdzenia istnienia wspomnianych Oddziałów i Domów Ludowych próżno szukać i w prasie płockiej, na łamach której często dokumentowano działalność TNP.

O działalności Oddziałów rypińskiego i sierpeckiego również nic nie przekazali zastrzeżeni dla samego Towarzystwa, jak i kultury narodowej, działacze tej miary co Bolesław Jędrzejewski, Kazimierz Askanas, czy Stanisław Kostanecki. Wymienieni, bowiem, poprzez długoletni udział w pracach różnych organów i agend Towarzystwa, a także przez fakt bezpośredniej współpracy z samym Aleksandrem Macieszą, tym razem zachowali milczenie w tej sprawie, pomimo że sami przecież reprezentowali najstarszą tradycję stowarzyszenia. A jednak i oni, podobnie zresztą jak i tacy autorzy, skądinąd interesujących prac poświęconych właśnie dziejom Towarzystwa jak Tomasz Bodał, Halina Kostanecka czy Anna Stogowska³, po prostu nie znali stosownych źródeł w przedmiocie, Z zaprezentowanego materiału wynika, że pominięcie zarówno przez Macieszę, jak i Ruską spraw związanych z funkcjonowaniem Oddziałów i Domów Ludowych, samo w sobie stanowi problem badawczy, który być może w przyszłości zostanie rozwiązany. Wymaga to jednak podjęcia szczegółowych badań związanych z genezą TNP, jak i nad infrastrukturą, w której Towarzystwo działało aż do wybuchu

pierwszej wojny światowej.

Sprawa ma jeszcze jeden, bardzo istotny aspekt, który bezwzględnie rzutuje na dzieje współczesne Towarzystwa. Obecnie posiada ono cztery Oddziały w terenie. Bezpośrednim ich zadaniem jest objęcie działalnością obszaru całego województwa. Są to Oddziały w Wyszogrodzie /od 18 kwietnia 1969 r./, Sierpcu /od 27 listopada 1969 r./, Łęczycy /od 8 grudnia 1977 r./ i Kutnie /od 24 maja 1996 r./.

Powstanie tych Oddziałów jest związane z działalnością wybitnego działacza na polu kultury i nauki dr. inż. Jakuba Chojnackiego, który od 28 czerwca 1968 roku w sposób niestrudzony i niezwykle owocny, pełni funkcję prezesa Zarządu Towarzystwa Naukowego w Płocku⁴.

Odnalezienie przez nas dokumentacji, która potwierdza znacznie wcześniejsze powstanie Oddziału TNP w Sierpcu, niż jak dotąd powszechnie sądzono, zmienia dotychczasową chronologię dotyczącą jego dziejów. I dlatego słusznym się wydaje, ażeby dzień 27 listopada 1969 r., tj. dzień powołania do istnienia Oddziału w Sierpcu, uznać za datę reaktywowania istniejącego już w przeszłości Oddziału. Sprawę niniejszą naturalnie jako dyskusyjną, przedkładamy do rozważenia przez Pana Prezesa oraz Zarząd TNP w Płocku. Obecnie naszą uwagę skoncentrujemy na omówieniu odnalezionych dokumentów.

Wspomnianą teźkę pt. *Dział kulturalno-oświatowy. A. przedwojenny* liczącą 127 kart, tworzą archiwalia, przeważnie rękopiśmienne. Dotyczą one w części spraw związanych z powołaniem w Sierpcu koła Polskiej Macierzy Szkolnej oraz z utworzeniem polskiego gimnazjum⁵, a także spraw związanych z założeniem Oddziału sierpeckiego TNP w Płocku oraz Domów Ludowych na tym terenie, co jest przedmiotem naszego zainteresowania⁶.

Myśl o założeniu w Sierpcu Oddziału TNP w Płocku wyszła z kręgu działaczy sierpeckich, co potwierdza sam A. Maciesza. Według niego członkami-założycielami Oddziału byli: Tomasz Sieklucki, Maria Gejstler, Anna Piniarowiczówna, Halina i Jan Radomscy, Franciszek Sumowski, Zygmunt Umiński, Jakub Rudowski, Władysław Pilkiewicz, Apolinary Krasieński i Wacław Gurbski. Warunkiem powstania Oddziału było przystąpienie doń przynajmniej 10 osób oraz wniesieniem, zgodnie z postanowieniem Zarządu TNP z 27 grudnia 1907 r., składki rocznej jeszcze za 1907 r., w wysokości 3 rubli.

Według Macieszy celem Oddziału miało być m.in. przejęcie zadań, ...jakimi dotychczas zajmowała się zaawieszona niedawno instytucja oświatowa⁷, czyniąc tym aluzję do dopiero co rozwiązanej przez władze carskie Polskiej Macierzy Szkolnej. Na tymże posiedzeniu Za-

rząd TNP opracował Wskazówki dla osób zawiązujących Oddziały, Instrukcję dla działalności takiego Oddziału⁸ oraz obszerny Regulamin Domu Ludowego⁹. Wspomniane dokumenty oraz statut Towarzystwa¹⁰, Maciesza przesłał na ręce głównego organizatora Oddziału, tj. Wacława Gurbkiego, o czym wspomina w piśmie z 28 grudnia 1907 r.¹¹

Szczególne nasze zainteresowanie budzą tzw. Wskazówki dla organizatorów Oddziałów Towarzystwa Naukowego, które były osobiście opracowane przez Macieszę. Zalecał on w nich, aby członkowie Towarzystwa Naukowego którzy chcieli założyć w danej miejscowości Oddział, zwołali w porozumieniu z Zarządem TNP zebranie organizacyjne dla wyboru Zarządu i Komisji Rewizyjnej Oddziału. Wyłoniony w ten sposób Zarząd po ukonstytuowaniu się i rozdzieleniu czynności, miał powiadomić tym fakcie Zarząd TNP w Płocku, z jednoczesnym przekazaniem stosownej dokumentacji związanej z organizacją Oddziału oraz listę wszystkich członków. Przeprowadzenie notyfikacji Oddziału u władz państwowych było zastrzeżone Zarządowi w Płocku, który po jej uzyskaniu, powiadamiał Zarząd Oddziału o terminie rozpoczęcia przez niego już jawnej działalności. Na podobnych warunkach odbywało się zakładanie przy Oddziałach bibliotek, czytelni, a także Domów Ludowych, z równoczesnym wskazaniem ich lokalizacji. Należało także podać nazwiska osób odpowiedzialnych za prowadzenie bibliotek i czytelni. Wymóg ten był szczególnie ważny. Należy bowiem pamiętać, że opisywane wydarzenia dokonywały się w okresie reakcji, już po upadku rewolucji z 1905 roku. Zaniechanie jakiegokolwiek formalnego wymogu prawnego mogłoby zagrozić istnieniu i dla samego TNP w Płocku¹². Nie znamy dokładnej daty legalizacji przez władze państwowe Oddziału TNP w Sierpcu, ani funkcjonujących przy nim Domów Ludowych w Goleszynie, w powiecie sierpeckim oraz w samym Sierpcu. Z pisma Zarządu TNP w Płocku z 16 stycznia 1908 r., które w jego imieniu podpisali prezes Maciesza i sekretarz Adam Grabowski i które skierowali do Oddziału sierpeckiego TNP wynika, że zatwierdzenie tych instytucji przez gubernatora płockiego nastąpiło jeszcze przed tą datą.

Zgodnie też treścią wspomnianego pisma, dzień 16 stycznia 1908 r. należy uznać za datę rozpoczęcia działalności przez Oddział. Nie znamy również składu osobowego władz omawianych instytucji, ponieważ nie zachowały się żadne na ten temat przekazy źródłowe. Nie budzi natomiast żadnych wątpliwości informacja, że pierwszym prezesem Oddziału sierpeckiego TNP został wielce zasłużony dla sprawy oświaty i polskości działacz społeczny i polityczny Wacław Gurbki¹³, który funkcję tę kumulował z prezesurą Domu Ludowego w Sierpcu.

Z zachowanych dokumentów podobnie wynika, że w momencie organizacji Oddziału, członkostwo przyjęło aż 345 osób, które pochodziły z terenu Sierpca i okolic. Było ich znacznie więcej, aniżeli w przypadku Towarzystwa w Płocku, które według szacunków J. Stefańskiego, przed pierwszą wojną światową liczyło 125 członków¹⁴. Dość masowy akces do nowo powstającego Oddziału zgłosiło okoliczne ziemiaństwo, co po-

twierdza analiza nazwisk umieszczonych na zachowanym szczęśliwie wykazie członków Oddziału TNP. Zastanawia nas wielce, co przesądzało o tak masowym i jak się wydaje, spontanicznym, akcesie do stowarzyszenia. Domniemujemy, że przecież wiele osób nie spełniało wymogów statutowych, chociażby z braku odpowiedniego wykształcenia, czy też jakichkolwiek głębszych zainteresowań intelektualnych. Być może była to w tym trudnym okresie politycznym najzwyczajsza, polska manifestacja, dla której odbycia okazję stwarzały narodziny nowej, polskiej i o szlachetnych celach instytucji. Nie można jednak wykluczyć i takiej sytuacji, że zebranie organizacyjne połączono z zebraniem legalnie wówczas działającej endecji¹⁵, której liderem na tym terenie był właśnie Gurbki. Interpretacja ta nie jest jednak do końca pewna. Przeprowadzono wtedy też zbiórkę pieniędzy na cele Oddziału. Łącznie zebrano 252 rb¹⁶.

O działalności Oddziału TNP w Sierpcu w 1908 roku mamy niktę i to pośrednie informacje. Zawarte są one w monitującym piśmie A. Macieszy i A. Grabowskiego z TNP w Płocku do władz Oddziału TNP w Sierpcu z 1 listopada 1908 r. w sprawie rocznego sprawozdania. Z pisma wynika, że przy Oddziale funkcjonowały już biblioteka i czytelnia.

Brak jest wzmianki o działalności Domu Ludowego, choć wiemy, że w tym czasie już funkcjonował. Pismo potwierdza, że nastąpiły zmiany w składzie Zarządu, chociaż nie precyzuje, kogo one dotyczyły. Maciesza i Grabowski przypominają w tym miejscu konieczności przestrzegania zasad Instrukcji, zwłaszcza kiedy dotyczy to zmian dokonywanych w składzie zwłaszcza Zarządu i o obowiązku informowania władz TNP w tej materii. Uzasadniają to, że inaczej mogą wypaść niepożądane okoliczności z władzami. Prosilili także o nadestanie wykazu członków, katalogu biblioteki i czytelni oraz o znacznie ściślejszy kontakt z władzami TNP w Płocku¹⁷.

Następna informacja, dotycząca Oddziału TNP w Sierpcu, pochodzi z zebrania sprawozdawczo-wyborczego, które odbyło się w terminie określonym przez statut w dniu 25 marca 1909 r. Wzięło w nim udział 70 osób. Zebrani ustalili, że Zarząd Oddziału składać się będzie z ośmiu osób i będzie on zarazem stanowił Zarząd Domu Ludowego. Podobnie wspólna dla tych instytucji będzie Komisja Rewizyjna.

W następstwie tajnego głosowania do Zarządu wybrano Marię Gajzlerową /69 głosów/, Halinę Radomyską /66 głosów/, Władysława Pilkiewicza /66 głosów/, Wacława Gurbkiego /66 głosów/, Annę Piniarowiczównę /60 głosów/, Józefa Chojnackiego /51 głosów/, Krasieńskiego /41 głosów/ i Ciechanowicza /37 głosów/. Do Komisji Rewizyjnej wybrano: Jana Radomyńskiego /55 głosów/, Rudowskiego /34 głosy/i Chrapkowskiego /32 głosy/18. Tego samego dnia odbyło się posiedzenie nowo wybranego Zarządu, na którym dokonano wyboru prezesa, jego zastępcy, skarbnika, sekretarza, gospodarza Domu Ludowego, jego zastępcy oraz dwóch delegatów do TNP w Płocku. Prezesem Zarządów obydwu instytucji wybrano Gurbkiego. Gospodarzem Domu Ludowego został Pilkiewicz.

Obsady pozostałych funkcji nie znamy. Wszyscy członkowie Zarządu zobowiązali się też do płacenia składek na rzecz Oddziału, a także do indywidualnego ich zbierania w wyznaczonych rewirach. Jednocześnie postanowiono unormować sprawy związane z funkcjonowaniem Domu Ludowego. Dlatego zdecydowano się na wynajęcie nowego, bardziej odpowiedniego lokalu z zastrzeżeniem, że należność za czynsz nie przekroczy rubli trzydzieści /30/ do lata. Zdecydowano się także na przeniesienie urządzanych zabaw tanecznych do sierpeckiej remizy strażackiej, a to z uwagi na skargi osób z sąsiedztwa¹⁹.

Z omawianego 1909 r. zachował się szczęśliwie jeszcze protokół z posiedzenia Zarządu z 8 grudnia. Pomimo, że obsada Zarządu i Komisji Rewizyjnej pozostała bez zmian, to postanowiono ponownie rozdzielić funkcje poszczególnym członkom Zarządu, co świadczyło o wewnętrznych podziałach. I tak obowiązki prezesa poruczone Gurbskiemu, wiceprezesem została Gajzlerowa, skarbniczką - Radomska, sekretarką - Piniarowiczówna, gospodarzem Domu Ludowego - Ciechanowicz, zaś jego zastępcą Chojnacki. Delegatami do TNP zostali wybrani Radomska i Gurbski.

Wiele kłopotu przysparzała sprawa znalezienia odpowiedniego lokalu dla potrzeb Domu Ludowego w Sierpcu. W tym celu powołano komisję w składzie Ciechanowicz, Chojnacki, Krasiński i Pilkiewicz, którą upoważniono do znalezienia nowej siedziby, jednakże na dotychczasowych warunkach.

Zarządzono także przeprowadzenie wyborów do Zarządu i Komisji Rewizyjnej w niedawno założonym Domu Ludowym w Goleszynie. Do ich przeprowadzenia upoważniono Zygmunta Umińskiego z Dziemliakowa, który sprawował tam opiekę nad biblioteką i czytelniami. Postanowiono też wzbogacić tamtejszy księgozbiór w nowe książki dla młodzieży, przeznaczając na ten cel 30 rubli. Dla zapewnienia większej skuteczności w ściąganiu składek członkowskich, powołano delegowanych zbieraczy²⁰.

Zarząd zdecydował także o podjęciu środków dyscyplinujących wobec członka Oddziału TNP za "odezwanie się uwłaczające godności Domu Ludowego". W tym celu postanowiono sprawę przekazać do rozpatrzenia przez Sąd Honorowy, do którego jako sędziów zaproszono ks. kanonika Władysława Melchera - proboszcza parafii sierpeckiej i Ryszarda Rościszewskiego z Borkowa²¹.

W 1910 skład Zarządu Oddziału TNP został powiększony do 12 osób i tworzyli go: Zofia Bebenkowska, Maria Gajzlerowa, Waclaw Gurbski, ks. Władysław Melcher, Bolesław Korsak Stanisław Opawski, Anna Piniarowiczówna, Halina Radomska, Edmund Rudy, Antoni Słomiński i Józef Wierzbowski. Do Komisji Rewizyjnej wchodził: Gumowski, Jan Radomski i Jakub Rudowski. Ze sprawozdania za rok 1910 wynika, że Oddział liczył 86 członków. Dochody z depozytów, widowisk, koncertów ogółem wyniosły 305 rb i 71 kop. Tzw. opłaty stałe wyniosły 133 rb i 40 kop. Oddział nie prowadził osobnej buchalterii. Wszystkie dochody i rozchody były ujmowane w bilansie Domu Ludowego²².

Z kolei ze sprawozdania Domu Ludowego w Sierpcu za rok 1910 wynika, że liczył on 86 członków, z których składkę uregulowało zaledwie 16 osób. Zalegało w opłatach w różnych terminach 70 osób. Wydatki ogółem wyniosły 836 rb²³.

Nie wiele możemy dowiedzieć się o działalności Biblioteki TNP w Sierpcu, która mieściła się w lokalu Domu Ludowego. Osobą odpowiedzialną za Bibliotekę z ramienia Zarządu wobec władz państwowych była Halina Radomska. Udostępnianiem książek zajmowali się Halina Radomska, Maria Gurbka i Józef Wierzbowski. Książki były udostępniane w środy i niedziele w godzinach od 18 do 20-tej. Czytelnicy musieli z tego tytułu wносить stałe opłaty miesięczne, które dla dzieci wynosiły 5 kop., a dla dorosłych 10 kop. Brak natomiast danych o zawartości księgozbioru, a także o skali czytelnictwa.

Na formularzu sprawozdania Biblioteki, opracowanym przez A. Macieszę, zawarte są pytania, które odzwierciedlają ówczesne warunki społeczno-polityczne, które w istocie były bardzo trudne. Dr Maciesza wprost zapytuje: Czy były dokonywane rewizje biblioteki przez władze i jakie były robione uwagi? Czy katalog po rewizji został zwrócony?²⁴

Postawienie przez prezesa Macieszę powyższych pytań, nie było przypadkowe. Najprawdopodobniej działalność oświatowo-wychowawcza, jaką podjęli działacze Oddziału TNP w Sierpcu, stała się przedmiotem zainteresowania rosyjskich władz policyjnych. Zachowany materiał nie pozwala jednak do końca stwierdzić, czy owe nagłe zainteresowanie wynikało z radykalizmu Gurbkiego, który zwrócił na siebie uwagę, jako czołowy na tym terenie działacz narodowo-demokratyczny, czy też przysłowiową solą w oku dla Rosjan stała się działalność kulturalno-oświatowa Towarzystwa Naukowego w Płocku w ogóle i władze zaczęły przypisywać Towarzystwu cele stricte polityczne. Naszym zdaniem, obydwa zasygnalizowane momenty mogły mieć znaczenie²⁵. Nie zapominajmy, że w tym czasie na terenie ówczesnego Królestwa Polskiego trwał permanentny stan wojenny i stąd wynikała szczególna drażliwość władz. Sytuacja ta powodowała, że niektóre odłamy społeczeństwa były gotowe nawet ograniczyć się w korzystaniu z niektórych zdobyczy rewolucji 1905 r., np. w zakresie używania języka ojczystego w polskich instytucjach społeczno-kulturalnych, za cenę osiągnięcia spokoju społecznego. Walkę o polskość odkładali na czas późniejszy, kiedy nastaną bardziej sprzyjające warunki.

Gurbski, który już od kilku lat przewodził Oddziałowi TNP, doskonale znał stosunek caratu do podjętej inicjatywy. Wiedział że prowadzoną przez niego działalność kulturalno-oświatową, władze mogą w każdej chwili uznać za działanie nieprawomyślne. Zdawał też sobie doskonale sprawę z wagi, jaką dla zachowania polskości spełniał kierowany przez niego Oddział TNP w Sierpcu i dlatego liczył się z możliwością jego likwidacji przez władze; a kto wie, czy nawet i samego TNP w Płocku. Do takiego stanu rzeczy naturalnie nie mógł dopuścić. Dlatego wprowadził system ścisłej kontroli wszelkich podejmowanych przez siebie i współpracow-

ników poczynań, aby w ten sposób nie dawać wrogowi pretekstu do działań.

Zaprezentowane powyżej obawy Wacław Gurbcki przedłożył pisemnie Macieszy, który z kolei w piśmie z 28 listopada 1911 r. przekazał nie tylko swój pogląd w poruszonych kwestiach, lecz także zalecił sposób postępowania. Już na wstępie pisma A. Maciesza zaznaczył, że według mego osobistego zdania nasze Towarzystwo Naukowe wraz z Domami Ludowymi nie powinno podlegać stałej kontroli²⁶. Podzielił jednak stanowisko niektórych prawników warszawskich, m.in. ściśle związanego z endecją Franciszka Nowodworskiego²⁷, którzy ze względów taktycznych głosili, że wszystkie towarzystwa powinny przestrzegać przepisy językowe. Dalej Maciesza pisał, że "ze względu na to, że w obecnych warunkach jest prawie niemożliwie walczyć w obronie języka polskiego w stowarzyszeniach, trzeba będzie zastosować się do wymagań władz, o ile nie chcemy narazić towarzystwa na zamknięcie. Wobec tego zamierzamy od nowego roku za przykładem innych towarzystw prowadzić protokoły zebrań ogólnych i Zarządu na dwóch językach, a także listę członków i księgę kasową"²⁸. Obowiązek ten również dotyczył Oddziału w Sierpcu²⁹.

Z uwagi na założone cele, pomijamy ocenianie tego faktu. Ograniczymy się jedynie do stwierdzenia, że działanie podjęte przez Macieszę wynikało nie z konformizmu, właściwego karierowiczom, lub ludziom życiowo wygodnym. Aleksander Maciesza był człowiekiem czynu i podjął jedynie słuszną i właściwą decyzję. Bo istotnie, w tych nie sprzyjających okolicznościach tylko w ten sposób TNP mogło uniknąć likwidacji.

Nie zachowały się żadne sprawozdania Oddziału TNP w Sierpcu z roku 1911, Natomiast zachowały się sprawozdania z działalności omawianych instytucji na rok następny, tj. 1912. Funkcję prezesa w dalszym ciągu z pożytkiem sprawował Gurbcki, a ponadto w skład Zarządu wchodził: Maria Gurbcka, Halina Radomska, Anna Piniarowiczówna, ks. Władysław Melcher, Stanisław Opawski, Bolesław Krzak, Władysław Pilkiewicz, Jakub Rudowski i Antoni Homiński.

Oddział na dzień 1 stycznia 1912 r. liczył 86 członków, w ciągu roku przybyło ich 57. Stan na 31 grudnia 1912 r. wynosił 142 osoby. Składkę uregulowało 110 osób. Wpływy w ciągu roku wyniosły 1.310 rb i 40 kop. i złożyły się na nie tzw. opłaty stałe, ofiary, dochody z odczytów, widowisk, koncertów itp. Remanent na rok 1913 wyniósł 127 rb i 40 kop. Zbilansowane wydatki zamknęły się kwotą 1.183 rb. Sprawozdanie kończy uwaga, że władze ze swojej strony nie stwarzały już jakichkolwiek trudności³⁰.

Nieco inny był skład Zarządu Domu Ludowego w Sierpcu, który miał siedzibę przy ulicy Farnej, w domu Wyczalkowskiego. Na czele Zarządu nadal stał Wacław Gurbcki, który równocześnie występował jako osoba odpowiedzialna wobec władz. W skład Zarządu ponadto wchodził: Gurbcka, Piniarowiczówna, ks. Melcher, Radomska, Rudy, Pilkiewicz, Opawski, Korsak, Rudowski i Stomiński. Wszelkie dane dotyczące ilości członków, a także spraw finansowych są tożsame z pozy-

cjami omawianymi przy Oddziale. Należy przypomnieć, że obie instytucje posiadały jedną księgowość³¹.

W tym czasie, pewien postęp można stwierdzić w działalności Biblioteki TNP w Sierpcu, która mieściła się w Domu Ludowym przy ul. Farnej. Osobą odpowiedzialną wobec władz nadal pozostawała Halina Radomska. Wypożyczaniem książek zajmowali się Maria Gurbcka i Józef Wierzbowski. Księgozbiór liczył 1.322 tomy z różnych dziedzin. Wśród czytelników przeważały dzieci do lat 15, których było 168. Ogółem, z osobami dorosłymi było 183 czytelników, którzy ogółem przeczytali 4.190 tomów³².

W 1913 r. nastąpiły niewielkie zmiany w składzie Zarządu Oddziału. Z poprzedniego składu co prawda pozostali: Gurbcki, Gurbcka, ks. Melcher, Pilkiewicz, Piniarowiczówna, Stomiński, Radomska i Rudy, jednakże doszli: Stanisława Gumowska, Henryk Pomiano-wski, Julian Nagrodzki i Józef Wierzbowski. Dał się zauważyć znaczny regres w działalności Oddziału. Posiadany materiał nie wyjaśnia nam przyczyn tego stanu rzeczy. W tym czasie liczba członków spadła o 48 osób i wynosiła 102 osoby. Wpływy ogółem wyniosły 583 rb i 45 i 1 kop., wydatki wyraziły się deficytem wynoszącym 100 rb³³.

Ten sam Zarząd z Gurbckim na czele zawiadywał Domem Ludowym, który nadal miał siedzibę przy ulicy Farnej w Sierpcu, tym razem w domu Kolasieńskiego. Wszelkie dane dotyczące ilości członków, obrotów, są tożsame z danymi dotyczącymi Oddziału i dlatego je pominiemy. Zachował się natomiast roczny program działalności Domu, który przytoczymy dosłownie:

- 9 I Gwiazdka dla dzieci z Królem Migdałowym
- 6 I Zabawa taneczna po przedstawieniu amatorskim
- 12 I Wieczór karnawałowy zwyczajny dla członków
- 19 I Bal
- 2 II Bal
- 9 II Odczyt inż. Gniewiewskiego o elektryczności z przeżroczami
- 15 II Przygotowanie dyskusyjne do Wystawy Ruchomej
- 23 II Dyskusja o Wyst. Ruchomej - Chór Męski - Duet
- 2 III Dyskusja w sprawie szwalni przy T. Dobroczyńności - Chór Męski
- 9 III Komedyjka - Deklamacje
- 16 III Wieczór literacko-artystyczny
- 8 VI Majówka w lesie
- 23 VI Wianki na Sierpicienicy
- 6 VII Majówka w lesie z Rypińskim Domem Ludowym
- 26 X Otwarcie sezonu zimowego - Koncert
- 7 XII Koncert³⁴.

Regres dał się zauważyć i w działalności Biblioteki, która mieściła się w Domu Ludowym. Księgozbiór nie został powiększony ani o jedną pozycję. Również nie prowadzono prenumeraty jakiegokolwiek pisma. Liczba czytelników spadła do 168; ogółem udostępniono do przeczytania 2.998 tomów. W sprawozdaniu istnieje adnotacja, że bezskutecznie żądano zwrotu katalogu zarekwirowanego przez władze policyjne. W tym czasie Biblioteką TNP w Sierpcu opiekowali się H. Radomska i J. Wierzbowski³⁵.

PRZYPISY:

- ¹ T. B o d a l, *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1945-1995*. Płock [1995], s. 19.
- ² H. R u t s k a, *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820-1830 - 1907-1928. Notatka historyczna*. Płock 1929; *Tejże, Towarzystwo Naukowe Płockie 1820-1830 - 1907-1928. Notatka historyczna*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Płocczan*. Warszawa 1931, s. 75, 96.
- ³ T. B o d a l, op. cit., H. K o s t a n e c k a, *TNP 1820-1830, 1907-1957*, "Kultura i Społeczeństwo" 1958, T. 2, nr 2.; A. S t o g o w s k a, *TNP jako czynnik kulturotwórczy w 40-leciu PRL*, "Notatki Płockie" 1984 nr 4.
- ⁴ T. B o d a l, *Towarzystwo Naukowe...*, s. 52, 77, 83.
- ⁵ Główną rolę w utworzeniu w Sierpcu koła Polskiej Macierzy Szkolnej i w założeniu polskiego gimnazjum odegrał rejent Wacław Gurbcki. W dziele tym wspomagali go ziemianin z Koziebród Ignacy de Thun i ks. M. Dutkiewicz. Zob. Archiwum TNP b. sygn. Dział Kulturalno-oświatowy. A. Przedwojenny /dalej: DKOP/ k. 1, 41, 43, 54.
- ⁶ Istnienie Oddziału TNP w Płocku w Rypinie oraz Domu Ludowego potwierdza prezes Zarządu Oddziału Sierpeckiego TNP w Płocku Wacław Gurbcki w piśmie z 12 maja 1913 r. skierowanym właśnie do prezesa Oddziału TNP w Rypinie. Treścią pisma była propozycja urządzenia wspólnej majówki w lesie w Szczutowie dla członków podległych obydwu prezesom Domów Ludowych. Nie wiemy, kiedy powstał Oddział TNP w Rypinie, ani też Dom Ludowy; nie znamy ilości członków, ani też obsady personalnej władz obydwu stowarzyszeń. /DKOP k. 121/.
- ⁷ Pismo prezesa TNP w Płocku A. Macieszy do W. Gurbckiego z 28 XII 1907 r. /DKOP k. 40/.
- ⁸ Tamże, k. 40, 59, 60, 67, 69.
- ⁹ Regulamin Domu Ludowego przy TNP w Płocku zatwierdzony przez Zarząd TNP 27 grudnia 1907 r. został sporządzony na podstawie par. 1 p. 2 lit. e, par. 2 oraz par. 24 Statutu Towarzystwa. Obszerny ten dokument, składający się z 67 punktów, szczegółowo określał cele i zadania Domu Ludowego, skład i zadania organów tj. Zarządu i Komisji Rewizyjnej, sposób powoływania tych organów, prawa i obowiązki członków itp. W punktach od 1-4 określono cele i zadania Domów Ludowych /D.L./: I tak celem ich było krzewienie i popieranie oświaty oraz urządzenie zabaw towarzyskich..., utrzymywanie lokal/ul, w którym osoby należące do D.L. w chwilach wolnych od swoich zajęć mogą poświęcić czas nabywaniu wiedzy, lub odpoczywaniu. Krzewienie wiedzy... odbywa się za pomocą czytelnicy i biblioteki, kółek wspólnego czytania i samokształcenia, odczytów, pogadarek, wycieczek... po kraju i zakładach przemysłowych... W celach uprzyjemnienia odpoczynku w D.L. urządzone są gry i zabawy towarzyskie, tańce, majówki, koncerty i przedstawienia oraz ćwiczenia fizyczne. W lokalu D.L. mógł być urządzone bufet, lecz bez możliwości sprzedaży napojów alkoholowych, z cenami ustalonymi przez Zarząd. Bezwzględnie zabroniono też gry na pieniądze i w karty. Członkiem D.L. mógł być każdy, bez różnicy płci, wprowadzony przez dwóch członków. Członkowie opłacali stałą składkę miesięczną, która dla dorosłych /głowy rodziny/ wynosiła minimum 20 kop., a dla członków rodzin i młodzieży od lat 15-tu najmniej 10 kop. Zarząd D.L. składał się z 12-tu członków wybieranych przez Zebranie Ogólne na trzy lata i z 2 delegatów od Zarządu TNP, lub jego Oddziału. Na czele Zarządu stali wybierani z pomiedzy siebie na rok jeden przewodniczący, sekretarz, skarbnik, gospodarz i zastępcy. Lokale D.L. miały być otwarte w dni powszednie od godz. 15-ej do 23-ej, w dni przedświąteczne od

15-ej do 24-ej, zaś w niedziele i święta od godziny 13-ej do 24-ej. Zob. Regulamin Domu Ludowego w.... przy Towarzystwie Naukowym Płockim /DKOP k. 69/1-69/2/.

¹⁰ czyt. Ustav Płockavo Nauknavo Oburjestva) - czyli statut TNP w Płocku, który zredagowany był w języku rosyjskim. Stanowił najstarszą formę aktu prawnego, normującego działalność reaktywowanego 15/28 grudnia 1906 r. Towarzystwa /DKOP k. 55-58/.

¹¹ Tamże, k. 40.

¹² Ostrożność wykazywana przez prezesa Macieszę nie była pozbawiona podstaw. Założenie w tym czasie każdej polskiej placówki kulturalno-oświatowej, a zwłaszcza biblioteki, czy czytelnicy, było w ówczesnym systemie aktem politycznym. O wadze problemu świadczy fakt, że udzielanie zezwoleń na tworzenie tych placówek było zastrzeżone samym gubernatorom. Wskazówki dla organizatorów Oddziałów Towarzystwa Naukowego /DKOP k. 59-59v/; Pismo prezesa TNP w Płocku A. Macieszy do Oddziału Sierpeckiego Towarzystwa Naukowego Płockiego z 16 stycznia 1908 r. T a m ż e, k. 41.

¹³ Wacław Gurbcki - działacz oświatowy, społeczny i narodowy w Sierpcu ukończył gimnazjum w Płocku. Z zawodu był rejentem. W 1906 r. stanął na czele sierpeckiego koła Polskiej Macierzy Szkolnej oraz w zasadniczy sposób przyczynił się do założenia polskiego gimnazjum w Sierpcu. Walnie przyczynił się też do powstania na terenie miasta Oddziału Towarzystwa Naukowego w Płocku oraz Domów Ludowych w Sierpcu i Góleszynie. Głównie z jego inicjatywy, a także ks. kanonika Władysława Melchera, Haliny Radomskiej i Anny Piniarowicz założono w Sierpcu spółdzielnię Zgoda. W 1913 r. założono spółdzielnię pn. Rolnik. To właśnie z zysków Rolnika pobudowano gmach gimnazjum polskiego w Sierpcu. W. Gurbcki był ostatnim z nominacji rosyjskiej burmistrzem Sierpca. Od września 1914 r. stanął na czele Obywatelskiego Komitetu Powiatowego w Sierpcu. 13 listopada 1914 r. został członkiem Gubernialnego Komitetu Obywatelskiego w Płocku. Po zajęciu Sierpca przez Niemców aresztowany i czasowo internowany w Brodnicy. W czerwcu 1916 r. wszedł w skład Sejmiku Powiatowego Płockiego, który obejmował także powiat sierpecki. W tymże roku stanął na czele Powiatowej Rady Opiekuńczej w Sierpcu. 10 listopada 1917 r. został członkiem Okręgowej Rady Szkolnej. Politycznie od początku był związany z Ligą Polska, a następnie z Narodową Demokracją. Był poważnym kandydatem na posła do Sejmu Ustawodawczego z ramienia Związku Ludowo-Narodowego. W czasie wojny polsko-sowieckiej był pełnomocnikiem i przewodniczącym Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa na Powiat Sierpecki. Był prezesem Zarządu Powiatowego Związku Ludowo-Narodowego w Sierpcu /DKOP k. 1-40; T. Ś w i e c k i, T. W y b u l t, *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*. Toruń 1932, ss. 56,58,60,66,69,112,120,133,148,158,187,188,277,302,308,344,397; M. M a c i e s z y n a, *Pamiętnik Płocczanki*. Płock 1996, s. 116, 117.

¹⁴ J. S t e f a n i s k i, *Płock od A do Z*. Płock 1995, s. 423.

¹⁵ W takim przeświadczeniu upewnia nas udział w zebraniu czołowych działaczy endeckich z terenu Sierpca i powiatu sierpeckiego: T. Siekluckiego, Umińskiego, L. Damińskiego, Br. Giżyńskiego, J. de Thuna, K. Wiśniewskiego i innych. T. Ś w i e c k i, F. W y b u l t, *Mazowsze...*, s. 133,148,277,308; Lista członków Oddziału Sierpeckiego Pi. T. Naukowego /DKOP k. 108-109v/.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Towarzystwo Naukowe Płockie do Oddziału Tow. Naukowego w Sierpcu /1 listopada 1908 r./ Tamże, k. 86.

¹⁸ Prot. Zebrania Sprawozd.-Wy. Oddziału TNP w Sierpcu z 25 marca 1909. Tamże, k. 100-101.

¹⁹ W tymże 1909 r. Dom Ludowy liczył ok. 80 członków. Stałych czytelników było 175, w tym 56 dorosłych. Ogółem przeczytano 2.551 pozycji książkowych, w tym dla dzieci 1.608. Rozchody za 1909 r. zamknęły się kwotą 1.064 rb 75 1 kop. Dochód wyniósł 964 rb i 64 1 kop. Prot. z posiedz. Zarządu Oddziału TNP w Sierpcu z 27 marca 1909. Tamże, k. 100-100v., 117.

²⁰ Prot. z posiedz. Zarządu Oddziału TNP w Sierpcu z 8 grudnia 1909 r. Tamże, k. 101v-102v.

²¹ Najprawdopodobniej chodzi o osobę Wojciecha Wojtulanisa, późniejszego posła do Sejmu Ustawodawczego RP z okręgu wyborczego płockiego [przyp. aut.] /DKOP k. 102 v./.

²² Sprawozd. Oddziału /Sierpeckiego/ TNP w Płocku za rok 1910 /DKOP k. 96v./.

²³ Sprawozd. Domu Ludowego TNP w Sierpcu za rok 1910. Tamże, k. 97v.

²⁴ Sprawozd. Biblioteki TNP w Sierpcu za rok 1910. Tamże, k. 97.

²⁵ Inicjatywy podjęte przez Dom Ludowy w 1910 r. obejmowały następujące działania: styczeń - 1, 7, 21, luty - 4, 18 - wieczorki taneczne zwyczajne dla członków i wprowadzonych gości przy dźwiękach gramofonu do godziny 23-jej 25/II, 3/III, 10/III, 17/III, 24/III, 31/III, wieczory literacko-artystyczne, z nich ostatni ku czci Krasińskiego - W wigilię św. Jana "wianki" na Sierpianicy, - 7/VII i 28/VII - majówki w lesie. 27 X wieczorek taneczny zwyczajny do godz. 11-tej, 24/XI - wieczorek zwyczajny. - 20/X otwarcie sezonu zimowego wieczorem literacko-artystycznym; 3/XI, 10/XI, 17/XI - wieczory literacko-artystyczne. 1/ XII "Andrzejki". 8/XII wieczór na cześć Piotra Skargi. - 15/XII w godzinach popołudniowych powtórzenie wieczoru Skargowskiego po cenach minimalnych /20 groszy/. Wieczorem 15/XII - komedijka i śpiew chóralny. Sprawozd. Domu Ludowego TNP w Sierpcu za rok 1910 /DKOP k. 95v./.

²⁶ List A. Macieszy do W. Gurbskiego z 28 listopada 1911 r. /DKOP k. 81/.

²⁷ Nowodworski Franciszek (7 IV 1859 - 3 VIII 1924) bratanek biskupa płockiego Michała Nowodworskiego /1890-1896/, ukończył gimnazjum płockie, a następnie studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim. Związany był z Narodową Demokracją. W 1906 r. został wybrany na posła do Izby Państwowej w Petersburgu, gdzie zawarł znajomość z A. Macieszą, kiedy ten był posłem do I Dumy Państwowej Rosji. W 1914 r. był jednym z założycieli Komitetu Obywatelskiego m. Warszawy i Komitetu Narodowego Polskiego. W 1918 r. został drugim prezesem Sądu Najwyższego, a od 1922 r. pierwszym prezesem tego Sądu. Zmarł w Sekursku k/Radomia. Pozostawił po sobie znaczny dorobek naukowy. J. R u d z i ń s k i, Franciszek Nowodworski. *Księga pamiątkowa koła Płocczan*. Warszawa 1931, s. 157-159; A.J. P a p i e r o w s k i, *Geneza mariawityzmu jako ruchu religijnego i społecznego (cz. I) /przyczynek historyczny/, "Notatki Płockie" 1997, nr 2, s. 19.*

²⁸ List A. Macieszy do W. Gurbskiego z 28 listopada 1911 r. /DKOP k. 81/.

²⁹ Tamże, k. 81v.

³⁰ Sprawozd. Oddziału Sierpskiego TNP za rok 1912 /DKOP k. 94/.

³¹ Sprawozd. Domu Ludowego TNP w Sierpcu za rok 1912 /DKOP k. 95/.

³² Sprawozd. Biblioteki TNP w Sierpcu za rok 1912 /DKOP k. 93-93v/.

³³ Sprawozd. Oddziału Sierpskiego TNP za rok 1913 /DKOP k. 90/.

³⁴ Sprawozd. Domu Ludowego TNP w Sierpcu za rok 1913 /DKOP k. 88-88v/.

³⁵ Sprawozd. Biblioteki TNP w Sierpcu za rok 1919 /DKOP k. 89/.